

МОДАЛЯЦІЯ САМОСТІЙНИХ ЧАСТИН МОВИ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗМІНИ

MODIFICATION OF INDEPENDENT PARTS OF LANGUAGE INTO DISJUNCT: SEMANTIC AND GRAMMATICAL CHANGES

Добосевич У.Б.,

orcid.org/0009-0004-1367-7931

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови імені професора Іван Ковалика
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті окреслено проблему виокремлення модальника у системі частин мови та виявлення його семантичних та граматичних особливостей. Розглянуто модальник у широкому трактуванні із залученням транспозитів, які виникли внаслідок модалізації – частиномовної транспозиції дієслів, іменників, прикметників. У процесі/результаті між-частиномовного переходу можна спостерігати повну або часткову зміну морфологічних ознак тих частин мови, які піддаються модалізації. У колі незмінюваних цей клас слів демонструє власне «морфологічне портфоліо», у якому статично і водночас динамічно переплітаються граматичні категорії і форми, успадковані від різних частин мови. Метою статті є виявити, систематизувати і описати граматичні особливості, які актуалізуються у процесі модалізації, а відтак можуть становити своєрідне граматичне «ядро» модальника.

У системі дієслівних категорій у процесі переходу в модальник визначальними стають категорії особи і числа (перша та друга однини та множини), а також категорії способу (наказового та дійсного), а в дійсному способі – теперішнього актуального/неактуального часу. Щодо семантичних змін простежується тенденція актуалізації одночасно двох значень, пов'язаних з фізичними параметрами певної дії та її похідними когнітивними аспектами і поява додаткових елементів емоційної оцінки. Остаточного процесу переходу в модальник зазнали словоформи бач, знай, мовляв. У процесі модалізації іменників словозмінні особливості згортаються до однієї граматичної форми, яку можна кваліфікувати як застиглу. У семантичному плані іменники відбивають загальну тенденцію до збереження семантики вихідних лексем із окремими акцентами на емоційних аспектах. Модалізація прикметника супроводжується граматичною фіксацією категорії роду (середнього) та називного відмінка при збереженні семантичних особливостей.

Ключові слова: частини мови, транспозиція, модалізація, модальник, іменник, прикметник, дієслово.

The article outlines the problem of distinguishing the disjunct in the system of parts of speech and identifying its semantic and grammatical features. The disjunct is considered in a broad interpretation with the involvement of transposes that arose as a result of modification – part-language transposition of verbs, nouns, and adjectives. In the process/result of the inter-partial language transition, one can observe a complete or partial change in the morphological features of those language parts that undergo modification. In the circle of uninflected words, this class demonstrates its own «morphological portfolio», where grammatical categories and forms from various language components interlace both statically and dynamically. The purpose of the article is to systematize and describe the grammatical features that are actualized in the process of modification, and thus it is possible to form a kind of grammatical «core» of the disjunct.

In the system of verb categories, during the transition to the adverbial adjunct, the significant factors include the categories of person and number (first and second singular and plural), as well as categories of mode (imperative and active), and in the active mode – the present actual/non-actual tense. With regard to semantic changes, we can observe tendency where two meanings related to the physical aspects of a certain action and its resulting cognitive aspects are actualized simultaneously, along with the appearance of extra elements of emotional assessment. The word forms «I see,» «it is known,» and «it is said» underwent the ultimate transition process towards the disjunct. In the process of nouns modification, word-changing features are reduced to one grammatical form, which can be qualified as frozen. In terms of semantics, the nouns reflect the general tendency to preserve the semantics of the original lexemes with special emphasis on emotional aspects. Adverbial modification of the adjective is accompanied by grammatical fixation of the category of gender (neuter) and nominative case while preserving semantic features.

Key words: parts of speech, transposition, modification, disjunct, noun, adjective, verb.

Постановка проблеми. Фундаментальною одиницею аналізу граматичного (морфологічного) структурно-системного рівня української мови є частини мови. Однак і досі існує низка теоретичних проблем, які є предметом мовознавчих дискусій і, як наслідок, немає одностайної думки щодо критеріїв класифікації та їх ієрархії, кількості виокремлюваних у синхронії частин

мови, наповнення кожного лексико-граматичного класу тощо. Відповідно до різних концепцій поряд з традиційним напрямом формуються інноваційні школи [3; 5; 8; 10]. Разом із тим проявляються і специфічні питання, як-от перелік диференційних ознак для кожної з виділених за певним принципом частин мови [7, с. 71]. У контексті цього комплексу проблем постає питання

про модальник як окрему специфічну частину мови і про його семантичні особливості та граматичні параметри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема виокремлення модальника у системі частин мови має довгу історію в українському мовознавстві і її вирішення дотепер не є остаточним і загальноприйнятим. З середини минулого століття відбувалося поступове осмислення окремішності та своєрідності цього класу слів у працях Ю. Шевельова, який акцентував на особливій міжрівневій природі модальних слів, суміжній одночасно із морфологічним та синтаксичним мовними рівнями [24, с. 391–393]; С. Бевзенка, що зосередив увагу на похідності модальних слів від дієслів, прислівників, іменників, прикметників, займенників та числівників [1, с. 188–191]; у системі прислівника як семантичний його розряд розглянуто цей клас слів в академічній граматиці (1969) [22, с. 443]. Тим часом І. Кучеренко не вважає модальник вартим уваги як окрема частина мови, аргументуючи цю тезу відсутністю специфічних морфологічних показників та семантичного наповнення; а особлива синтаксична роль, на думку вченого, не дає підстав „для їх відособлення» [10, с. 364–365]. Увиразнення синтаксичної природи модальника як сконцентрованого еквівалента речення, на відміну від інших розрядів прислівників [2, с. 252], чи увага до синтаксично зумовленого лексичного значення [3, с. 307–308], чи інтерпретація цієї групи слів у синтаксичному контексті [8, с. 575] – у сучасному науковому дискурсі помітний синтаксично зумовлений вектор аналізу цієї групи слів. «Найпериферійніший» статус розряду модальних прислівників, а також набуття інших значень прислівників в інтродуктивній позиції в реченні [6, с. 535, 578] актуалізують тезу про їхнє виокремлення як своєрідного лексико-граматичного класу. В. Горпинич, опираючись на домінуючий синтаксичний критерій, розглядає модальник як частину мови, «до якої входять специфічні повноцінні самостійні слова, які виражають суб'єктивну модальність (ставлення мовця до висловлюваної думки), не мають системи словозміни та синтаксичних зв'язків з членами речення, відокремлені від інших у реченні, але пов'язані з ними семантично та інтонаційно» [5, с. 243]. З огляду на синтаксичний та семантичний критерії, а також на відіменникову та віддієслівну похідність мовних одиниць, які на синхронному зрізі становлять ядро цього лексико-граматичного класу (*наприклад, мабуть, мовляв*), розглядаємо модальник у широкому трак-

туванні із залученням не лише прислівників, а й інших транспозитів, які виникли внаслідок модалізації (модалізації) – частиномовної транспозиції іменників, прикметників, займенників, прислівників, дієслів та сполучників. У процесі/результаті майже кожного міжчастиномовного переходу можна спостерігати повну або часткову зміну морфологічних ознак тих частин мови, які піддаються модалізації. Відсутність системи словозміни у широкому трактуванні модальника – відносна. У колі незмінюваних цей клас слів все-таки демонструє власне «морфологічне портфоліо», у якому статично і водночас динамічно переплітаються граматичні категорії і форми, успадковані від різних частин мови. Подібні явища морфологічної неоднорідності можна спостерігати, до прикладу, у числівнику і займеннику. Виявити, систематизувати і описати граматичні особливості, які актуалізуються у процесі модалізації, а відтак можуть становити своєрідне граматичне «ядро» модальника є **метою статті.**

Постановка завдання. Процес транспозиції в модальник (модалізації) є одним із виявів морфолого-синтаксичного способу деривації, що у своєму перебігу передбачає наявність мотивувального (вихідного) слова і похідного. Як мотивувальні розглянуто дієслова, іменники та прикметники, а відтак їхні зміни проявляються у двох аспектах – граматичному та семантичному. Аналізуючи явища модалізації через призму морфологічних особливостей, опираємося на тезу про «синтагматичне слово у його лінійних зв'язках з іншими словами у певній граматичній формі» [7, с. 72] як вихідну одиницю, яка зазнає транспозиції. «Лексема не як матеріальний фонетичний комплекс, а як її актуалізація у реченні (висловлюванні), тобто лише один із наборів ознак (одне із значень) однієї і тієї ж матеріальної лексеми» [11, с. 9] є предметом аналізу. Отже, простежуємо зміни у граматичних формах і значеннях, а також у семантичній структурі у процесі модалізації «морфологічної форми слова як породжувальної одиниці у словотвірній системі української мови» [9, с. 220], що увиразнить погляд на модальник як на особливий лексико-граматичний клас слів.

Виклад основного матеріалу. Процеси модалізації торкаються різних частин мови. Особливо продуктивною та різноманітною є транспозиція в модальник прислівників – по суті, того лексико-граматичного класу слів, який і «спровокував» ідею виокремлювати модальник. Такі трансозиційні процеси вже були пред-

метом наукового аналізу [21]. Однією із причин активної модалації прислівників є відсутність словозміни – своєрідного «морфологічного» бар'єра, який долають змінювані частини мови у міжчастиномовних транспозитних процесах. Прислівники у результаті переходу в модальник зазнають лише «синтаксичних та семантичних перетворень» [21, с. 106].

Дієслово як специфічний лексико-граматичний клас слів з яскраво вираженими притаманними лише йому граматичними особливостями у цілому важко піддається процесам міжчастиномовної транспозиції, однак саме перехід у модальник демонструє міжчастиномовну «рухливість» дієслова. Це пов'язано з реченневою природою модальника, що конденсує у собі згорнену головну предикативну частину складнопідрядного речення [2, с. 252]. У цій площині перетинаються різні типи модальності (гіпотетична, констатуюча, суб'єктивної оцінки, логічного впорядкування, виділення основного) і предикативність дієслова, що створює ґрунт для модалації дієслів як активного і регулярного явища. Граматичні форми дієслів при цьому виявляють певну системність, яка потребує детального аналізу. У пропонованій статті беремо до уваги три групи модальників (припущення, джерела повідомлення та активізації уваги) як репрезентативні щодо дієслівної транспозиції.

Семантичну групу модальників із значенням припущення, невпевненості представляють вихідні дієслівні словоформи з семантикою уяви *здається, здавалося (б), може*. Дієслово *здаватися* із первинними значеннями '1. Мати в чийсь уяві той чи інший вигляд, набирати певних рис, властивостей, справляти на кого-небудь якесь враження // Бути в чийсь уяві схожим на кого-, що-небудь; 2. Поставати в уяві, думках; уявлятися // Те саме, що *увиджати*' отримує лексикографічно закріплені статус вставного слова у формах *здається, здавалося* із значенням 'вираження непевності в чому-небудь, припущення чогось [17]: пор. *Ми тут звикли, повиростали, і все нам здається таким звичайним Пі простим, а тобі, мабуть, тут багато чого невтямки* (Іван Багряний) – *Два роки тому я, здається, дуже помилявся* (Ю. Андрухович). Граматична форма цього дієслова, яка стала основою для його транспозиції в модальник, – безособова. Це підтверджують розгорнуті речення, з яких, власне, і розвинувся цей особливий клас слів: пор. *Щось мені здається, друже Станіславе, ніби ти закоханий* (Ю. Андрухович) – *Станіслав, здається, закоханий*. Рідше аналізоване дієслово переходить

у модальник у формальному вираженні минулого часу (*Михайло дивився на Лунула такими очима, що, здавалося, з них також зараз полються сльози* (М. Матіос)) та умовного способу (*здавалося б, здавалось би*). Аналогічні процеси модалації демонструє словоформа *видається*: *Гармати ще бовхають, але, видається, вже далі* (У. Самчук), *Вона ж, видається, з нього просто насміхалася, часом змушуючи до вчинків, за які згодом він ненавидів уже себе* (В. Гранецька).

Для вираження припущення використовують похідну форму від дієслова *могти*, яке у своєму лексичному значенні вже містить сему модальності '1. Бути в змозі, в силах що-небудь робити // Мати можливість що-небудь робити // Бути здатним; уміти' [18]: *Нема ні барв, ні слів... Може, тільки музика спроможна втілити сьогодні цей неосяжний рух нових людських сил на землі* (О. Довженко). Якщо розгорнути вставне слово до головної предикативної конструкції у структурі складнопідрядного речення, то увиразнюється омонімія граматичні форми: *Він/вона може* (третя особа однини теперішнього часу) *припустити/підтвердити/спростувати, що...* або *Може* (безособова форма) *так бути/статися, що...* У цьому випадку простежується подвійна (варіантна) граматична база для процесів модалації.

Джерело повідомлення представляють дієслова мовленнєвої та інтелектуальної діяльності, що модалюються у словоформах *гадаю, думаю, кажуть*, а також лексема *мовляв*. Усі дієслівні форми, набуваючи ознак модальника, мають спільні граматичні значення способу (дійсного), часу (теперішнього, який конкретизований відповідно до кожної лексико-семантичної групи). Семантика покликання на джерело інформації неоднорідна. У випадку модалації дієслова *казати*, що має первинне значення 'Передавати словами (думки, почуття і т. ін.); висловлювати, говорити' [17], отримуємо певні результати, які можна простежити у такій ілюстрації: *Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой не кожна!* (Л. Костенко). Контекст вдало репрезентує тонку межу між власне дієслівними параметрами слова (*сказати*) і його особливостями, що актуалізуються у процесі модалації. Ця межа проходить у двох площинах – граматичної категорії часу (теперішній неактуальний) та невласне-дієслівної категорії особи. В інтродуктивній позиції третя особа множини набуває вторинного – неозначено-особового – значення, отримуючи таким шляхом максимально абстраговану, невизначену в цілому семантику дже-

рела повідомлення. Тим часом ефект стилістичного і граматичного контрасту створює наступне речення, у якому чітко визначений суб'єкт повідомлення. Таким чином у процесі модалізації дієслова у формі третьої особи множини відбувається своєрідний акт відокремлення, а навіть протиставлення того, що сказано, до суб'єктивного бачення.

У випадку вживання в аналогічній позиції дієслів у формі теперішнього актуального часу першої особи однини джерело інформації набуває суб'єктивного забарвлення, однак при цьому з'являється додатковий семантичний аспект невпевненості/сумніву щодо сказаного: *Тому, гадаю, причиною є нервовий стрес і граничне виснаження організму* (В. Сахно), *Тепер, гадаю, мої справи підуть на краще* (Г. Пагутяк), *Це вони, думаю, з мене сміються* (В. Дрозд), *Я не любив його і, думаю, правильно робив* (А. Чех). При цьому відрізняються лексичні значення вихідних дієслів, які модалюються, – вони первинно пов'язані із процесами розмірковування, мислення [16], а вже модалізовані – отримують додаткове семантичне навантаження сумніву.

Окремих коментарів потребує лексема *мовляв*, модалізація якої вже завершена і зафіксована у Словнику української мови: 'вставн. сл., розм. 1. Уживається при передаванні слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому. // Уживається при передаванні внутрішнього мовлення персонажа, при розкритті його жесту. 2. Уживається при уточненні вислову; так би мовити» [18]. Вихідною одиницею стало дієслово *мовляти* у граматичній формі дійсного способу минулого часу з периферійною граматичною ознакою чоловічого роду (*Вони збиралися битися до остаточного розгрому, до крапки, «До останнього зідхання», – мовляв Роман; Другого дня, як сонце оббило трохи росу і як «увесь звір, мовляв старий Сірко, уже заднював», посіддали коней і всі четверо виїхали на оглядини* (Іван Багряний)), яка у процесі транспозиції в модалістик цілком нейтралізувалася (пор. *Виправдувався в думці, мовляв, тепер «кожен – собі»* (Василь Барка) – *І сниться їй той Бікін. Там, мовляв, ліпше* (Іван Багряний)).

Однією із функцій модалістика є здатність активізувати увагу співрозмовника. Базою для творення цієї групи є лише дієслова, оскільки вони становлять граматичну і семантичну основу будь-якої комунікації. Семантичні групи дієслів, що модалюються у зазначену категорію, різноманітні. Серед них такі, що позначають фізичні властивості людини, пов'язані із здатністю сприй-

мати світ органами чуття: *бачиш, бачите, бачте, бач, слухай, чуєш*. Дієслово *бачити* у первинному значенні 'сприймати зором' розвиває у своїй семантичній структурі ще й таке значення, яке впливає із фізичної властивості людини, однак транслює вже сферу інтелектуального або емоційного сприйняття – 'добре розуміти, усвідомлювати' [14]. Власне на перетині цих лексичних значень розвивається семантика модалістика з його комунікативним завданням привернення уваги. Граматичні форми дійсного способу теперішнього актуального часу, а особливо в категорії особи (друга особа однини і множини), теж підпорядковані цьому завданню. Модалізація дієслів другої особи однини може мати ще різні додаткові семантичні аспекти – інтимізації, встановлення особистісного комунікативного контакту (– *Так от, бачиш, Соню... Я тільки-що мав неприсмну сцену з Дмитром...* (В. Винниченко)), вияву різних емоцій, зокрема невдоволення, суму тощо (*В Нижньому мене спинили, заказано, бачиш, мені в їжджать і жить в столиці* (Т. Шевченко), *Це, бачиш, доля виткала для нас* (Л. Костенко)). У формі другої особи множини аналізоване дієслово у процесах модалізації доповнює висловлювання іронічними конотаціями: *Чоловіки можуть сумувати, це в них, бачите, вищі пориви, а жінці треба тільки закохатись, і все буде гаразд!* (В. Підмогильний).

Форми наказового способу вихідного дієслова *бачити* дещо нейтралізують функцію привернення уваги, натомість увиразнюють емоційне (переважно негативне) навантаження модалістика: *А все-таки її люблю, мою Україну широку, хоч я по їй і самотній (бо, бачте, пари не знайшов)* (Т. Шевченко), *І потім, бачте, чутка є, гига, що свідок цей – особа зацікавлена* (Л. Костенко).

Остаточного процесу модалізації зазнала словоформа *бач*. У формі наказового способу дієслово *бачити* з огляду на його семантику має обмежене вживання [2, с. 230], хоча поодинокі випадки із помітним стилістичним навантаженням трапляються: *І сказав Творець: – Насолода творчості хай буде вічною... Увага! Відкрий свої очі і вуха! Бач і чуй!* (У. Самчук). Втративши дієслівні ознаки, ця граматична форма набула частини-мовного статусу модалістика [14]: *Та, бач, відстань – то є поняття відносне. Залежно, хто йде й коли* (Іван Багряний), *А тут, бач, інше. Тут все навпаки* (Л. Костенко). На відміну від інших словоформ, що у процесі транспозиції в модалістик зазнають семантичних змін, лексема *бач* зберігає емоційно-експресивну нейтральність, уживаючись лише для привернення уваги співрозмов-

ника. Принагідно варто зазначити, що дієслово *бачити* модалізувалося й в інших граматичних формах *бачилось, бачиться, бачся*, які об'єднані спільним функційним вираженням непевності [23, с. 20].

Здатність сприймати звуки органами чуття стало семантичною основою для переходу в модальник дієслів *слухай* та *чуєш*. Наказовий спосіб у поєднанні з формою другої особи однини та семантикою 'спрямовувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом' [12, с. 382] стали своєрідною «ідеальною» платформою для функції привернення уваги вставного слова, однак у цьому контексті варто говорити лише про функційне навантаження, яке у багатьох контекстах супроводжується звертанням, що позначає адресата мовлення: *Теклюню, слухай, прошу тебе ...* (Іван Карпенко-Карий), *Новенький, слухай, я придумав одну ідею, як можна заробити велетенський капітал* (А. Чех), – *Тарасе Васильовичу, слухай, – почала вона, – виручай* (О. Волков). Виразніше проявляються ще не завершені процеси модалізації у реченнях без звертання: *Погаптувал, слухай, усі вишитки на моїх старих штаних* (Р. Андріяшик). Подібну тенденцію до модалізації, однак частіше без звертання у реченні, що може бути зумовлено формою дійсного способу теперішнього актуального часу, проявляє словоформа *чуєш*: *Приходжу, чуєш, в Опішнє, розпитую* (Г. Тютюнник), *Але ж бо, чуєш, триває війна ... а ще до війни, до «перших совітів» не було за що послати тебе до Бистричанської гімназії* (Р. Федорів), *І ніколи, чуєш, ніколи не смій її кривдити* (С. Талан).

Інша семантична група дієслів, що позначає когнітивні процеси, модалюється з функцією привернення уваги. Серед них словоформи *знаєш, знаєте*, а також *знай*. Форми дійсного способу теперішнього неактуального часу виявляють ступінь інтимізації через граматичну категорію особи і числа. Друга особа однини (подібно до аналізованого *бачиш*) інтенсивніше транслює контакти з слухачем у процесі комунікації, який може бути пов'язаний з особою-адресатом (*А я, татусю, знаєш, боявся йти додому* (М. Івченко), *Ну, знаєш, любий, твої фокуси мені набридли* (І. Акімов)) або виступати без цього зв'язку (*Без Бога, знаєш, ніже до порога* (Іван Карпенко-Карий), – *Я, знаєш, не дуже -то й слідував за чистотою, відколи пішов Джонні* (Любоко Дереш)). Словоформа *знаєте* набуває додаткового стверджувального семантичного забарвлення: *А в нас, знаєте, чутки поширюються швидше, ніж вісті по радіо* (Ю. Мушкетик), *Це, знаєте, цікаво, –*

хитнув головою професор (Р. Іванчук), *Я, знаєте, людина гостинна і люблю так по-дружньому погостити* (Ю. Винничук). Особливого частиномовного статусу вже набула словоформа *знай*, яку в Словнику української мови у 20-ти т. зафіксовано як частку та діалектний сполучник [17], однак в інших лексикографічних працях цю лексему інтерпретують із ширшим частиномовним діапазоном, зокрема, враховуючи завершений процес модалізації, вважають вставним словом «для зосередження уваги співрозмовника на чомусь» у контексті пунктуації [23, с. 144–145], тобто модальником за частиномовною належністю [4, с. 204]: *Ідуть дівчата в поле жати та, знай, співають ідучи* (Т. Шевченко), – *Ти дурень! – повторяє вона [Тетяна] неслівним голосом. – Ти дурень, а я, знай, туркиня!* (О. Кобилянська).

Функція привернення уваги актуалізується у процесі модалізації дієслівних форм *уяви, уявіть, уявляєш*, що вже фіксує Словник української мови в 11-ти т.: 'тільки 2 ос. одн. і мн. Уживається в значенні вставного слова для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чим-небудь' [13, с. 546]. Створення довірливої ситуації у спілкуванні досягається вживанням форм другої особи наказового та дійсного способів переважно у діалозі. В окремих випадках актуалізується перше значення вихідного дієслова як стимул візуалізації: *А я, уяви, намалював сьогодні кольосально ідіотську пику* (У. Самчук), *І от, уяви, заходять – одна у весільній сукні, а на другій – фрак ...* (М. Соколян). Однак частіше на перетині двох значень '1. Викликати у своїх думках, своїй свідомості який-небудь образ, картину, дію' та '2. Розуміти, усвідомлювати, знати' модальник виконує свою основну функцію з семантичними доповненнями емоції здивування: *І він, уяви, послухав мене* (У. Самчук), – *А ми, уяви, застрягли на дні народження у дитячому кафе* (Г. Вдовиченко).

Отже, огляд процесів модалізації дієслів у межах найчастіше вживаних семантичних груп, що називають джерело повідомлення, активізують увагу чи передають гіпотетичну модальність, дає змогу констатувати, що вихідні дієслова втрачають усю палітру властивих їм граматичних форм, а залишаються і закріплюються у вигляді незмінних або частково змінних лише ті форми, що забезпечують виконання нового, притаманного модальникові комунікативного завдання. У системі дієслівних категорій у процесі переходу в модальник визначальними стають невластиві дієслівні категорії особи і числа (перша та друга однини та множини), а також категорії способу (наказового та

дійсного), а в дійсному способі – теперішнього актуального/неактуального часу. У семантичній групі оцінки вірогідності повідомлюваного модалюються безособові дієслівні форми, зміщуючи таким чином акцент з суб'єктивної оцінки на семантику припущення, сумніву, невпевненості. Щодо семантичних змін простежується тенденція актуалізації одночасно двох значень, пов'язаних з фізичними параметрами певної дії та її похідними когнітивними аспектами, а в процесі модалізації – появи додаткових елементів емоційної оцінки. Остаточного процесу переходу в модальник зазнали серед аналізованих словоформи *бач, знай, мовляв*.

Іменники при транспозиції в модальник закріплюються у певних відмінкових граматичних формах з дуже обмежено використовуваною числовою парадигмою. При цьому виражають ставлення до висловленої думки, емоційну оцінку, вказують на джерело повідомлення тощо. Для аналізу обираємо безпріменникові однослівні форми *правда, факт, словом*.

На позначення достовірності повідомлення використовують модальник *правда*, що є транспозицією із збереженням семантики іменника і двома різними додатковими емоційними компонентами, частотніший з яких передає особливу емоцію переконаності в істині того, про що повідомлено, всупереч очікуваному іншому результату (*Боязкий сніг, випадаючи вранці, розтавав на бруку рідким болотом, нешкідливим, правда, для Степанових юхтових чобіт...* (В. Підмогильний), *...це не був Роман, це був тільки його дух, трохи, правда, злобний* (Іван Багряний), *Рудої, правда, не було* (Л. Костенко)); а рідше вживаний передає упевненість у сказаному (*Добра такого таки зроду у мене, правда, не було* (Т. Шевченко), *Приїхав додому, місця не знаходжу, мама, правда, радіє, щаслива, на сьомому небі старушка!* (О. Гончар)). Процес переходу в модальник зафіксований лексикографічно [20]. Форма називного відмінка однини стає граматичним засобом оформлення модальника.

Подібною граматичною трансформацією з повної парадигми іменника, близького за значенням до аналізованого вище [13, с. 552], у незмінюваний модальник можна охарактеризувати лексему *факт*. Уживаючись з функцією підтвердження достовірності, це вставне слово не отримує жодних додаткових семантичних відтінків. Особливістю є постпозиція до висловленого: *Ну, от присмню, факт, нічого з тим не зробиш* (В. Винниченко), *Працює добре, факт, шофери поручаться за нього* (Р. Самбук), – *Я не*

хворий, факт, – жваво говорив той, – зате хворий мій дараб, мій наділ під горою Гранкою (М. Дочинець), – *Не стріляв, факт, – звично погодився з ним майор* (А. Кокотюха).

На позначення лаконічного узагальнення висловленого вживається модальник *словом* [12, с. 367]. Модалізація відбулася у формі орудного відмінка однини – у тій формі, що є «широко використовується в синтаксичних транспозиціях в іншій частині мови... уживана передусім як обставинні, у синтаксичному плані прислівникові, компоненти речення» [6, с. 107], а відтак є граматичною передумовою для переходу в аналізований клас слів. Модальник звичайно підсумовує сказане (*Це якийсь джипоїд, або щось наче міні-вен, щось японське, американське, сингапурське, якесь таке сафари, вестерн, екшн і фікін, словом, машина марки іномарка...* (Ю. Андрухович)), однак є контексти, де він виступає у препозиції до висловлювання (– *Ви почервоніли. Це добре! Ну, словом, я сама вам розкажу* (В. Винниченко)).

Отже, у процесі модалізації іменників словозмінні особливості згортаються до однієї граматичної форми, яку можна кваліфікувати як застиглу. У семантичному плані іменники відбивають загальну тенденцію до збереження семантики вихідних лексем із окремими акцентами на емоційних аспектах.

Прикметники, що мають властивість модалізуватися, виявляють однакові граматичні особливості – унаслідок транспозиції набувають незмінної граматичної форми середнього роду. Транспозитні одиниці *головне* [15], *основне* [19], перебуваючи між собою в синонімічних відношеннях, зберігають семантику вихідних одиниць, яка пов'язана з оцінкою висловлення та виокремленням важливого компонента. У реченні переважає препозиція модальника до висловлення, на якому акцентують увагу: – *Гаразд. Головне, слухай, ти, синку, це тобі десь здасться* (Іван Багряний), *Головне, виразно й точно відповіньте!* (В. Винниченко), *Останні три дні закрутили її, мов той вихор, трохи налякали і, головне, змусили замислитися над майбутнім* (В. Малик); *Інтелектуальні ігри викликають інтерес, ініціативу, азарт і, основне, сприяють засвоєнню матеріалу на практиці* (ЗМІ). Значущість вставного слова, яке у свою чергу виділяє важливе у реченні, може проявитися через розділові знаки – «для підсилення змістової ваги вставного слова його відокремлюють інколи й знаками тире» [23, с. 78]: *Добродій у старенькому капелюсі й – головне – з такими довгими вусами, що їх доречно запроваляти за вуха* (Ю. Андрухович).

Семантика припущення, невпевненості реалізується вживанням вставного компонента *схоже*, що походить від прикметника із значенням 'Який має спільні або подібні риси з ким-, чим-небудь, таку саму вдачу, як хтось, нагадує когось, щось' [12, с. 898], проявляючи суб'єктивну модальність через подібність до істини/правди щодо висловленого: *Учта, схоже, тривала вже не першу годину, гамір і крик стояли просто шалені* (Ю. Андрухович), *Європа, схоже, прилаштувалася до життя без російського газу* (ЗМІ).

Отже, модаліяція прикметника супроводжується граматичною фіксацією категорії роду (середнього) та називного відмінка, і при цьому прикметник зберігає свої семантичні особливості.

Висновки. У процеси модаліяції, імпульсом до якої є синтаксичний чинник – позиція вставного слова у реченні, можуть вступати різні частини мови. Транспозиція дієслів, іменників та прикметників супроводжується цілою низкою семантико-граматичних змін. У граматичному плані зміни відбуваються у взаємному напрямку. Вектором від дієслова, іменника та прикметника до модальника редукуються ті граматичні категорії, які є визначальними для кожної з вихідних частин мови, послаблюється їх вираження, а відтак у процесах модаліяції,

які ще не завершилися, вони максимально нейтралізуються і «застигають» у незмінюваних граматичних формах. У зворотному напрямку – модальник, будучи в цілому незмінюваним класом слів, певною мірою переймає ті граматичні характеристики, які зумовлені, з одного боку, особливостями його функційного навантаження, а з іншого – специфічними словозмінними характеристиками вихідних частин мови. Таким чином в арсеналі граматичних ознак модальника з'являються дієслівні категорії способу, особи і числа з обмеженою словозміною та іменні категорії роду й відмінка. У семантичному аспекті зміни в цілому незначні, пов'язані з модифікацією категорійної семантики у напрямку до тих особливостей, які продиктовані функційним навантаженням – вираженням вірогідності висловлення, джерела повідомлення, активізацією уваги, виокремленням важливого у висловлюванні. Модальник з огляду на загальнокатегоріальне значення вираження ставлення мовця до висловлювання (суб'єктивну модальність) увиразнює емоційний складник у семантичній структурі. Спостереження за динамікою граматичних і семантичних змін в інших групах та вихідних частинах мови у перспективі дасть змогу окреслити цілісний лексико-граматичний «портрет» цього класу слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзенко С. П. До питання про модальні слова в українській мові. *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. Львів, 1959. Т. 37. С. 188–191.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
4. Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Априорі, 2016. 640 с.
5. Горпинич В. Морфологія української мови. Київ: Академія, 2004. 336 с.
6. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с. с. 535, 578.
7. Данилюк І. Проблема класифікації частин мови: досягнення і перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Лінгвістика*. Вип.1. Херсон, 2005. С. 70–76.
8. Загнітко А. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
9. Кузьма І. Власні назви як результат словотвірної продуктивності іменникових форм: називний і родовий множини як твірні бази при ономатизації/ трансономатизації. Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей. Львів, 2023. С. 203–220.
10. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця, 2003. 464с.
11. Симонова К. С. Перехідні явища в системі частин мови і питання правопису: (на матеріалі незмінних класів слів). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Філологічні науки. 2000. Т. 18. С. 6–14.
12. Словник української мови : в 11 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. IX. 916 с.
13. Словник української мови : в 11 т. Київ: Наук. думка, 1979. Т. X. 658 с.
14. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2010. Т. I. 912 с. URL: <https://sum20ua.com/?page=120&searchWord=%D0%B1%D0%B0%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8&wordid=2851>.

15. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2012. Т. III. 1119 с. URL: <https://sum20ua.com/?page=652&searchWord=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9&wordid=19136>
16. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. IV. 1007 с. URL: <https://sum20ua.com/?page=579&searchWord=%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B8&wordid=186102>
17. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2015. Т. VI. 991 с. URL: <https://sum20ua.com/?page=1262&searchWord=%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B8&wordid=39937>
18. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2018. Т. IX. URL: <https://sum20ua.com/?page=1653&searchWord=%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%82%D0%B8&wordid=51975>
19. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2020. Т. XI. URL: https://sum20ua.com/?wordid=67816&page=2140&searchWord=%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B5#lid_67816
20. Словник української мови: у 20 т. Київ: Наук. думка, 2023. Т. XIV. URL: <https://sum20ua.com/?page=2742&searchWord=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0&wordid=89730>
21. Соколова С.В. Транспозиційні передумови розвитку функціональної омонімії в українській мові (на матеріалі лексико-граматичного класу прислівників) : монографія. Київ: «Альфа-М», 2010. 207 с.
22. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.
23. Терлак З.М. Пунктуаційний словник-довідник. Львів: Світ, 2018. 396 с.
24. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.